

STEHLÍK, Michal (ed.) *Padesátá léta. The 1950s.*

Praha : Národní muzeum, 2023, 120 s.

ISBN 978-80-7036-763-6.

Päťdesiate roky v Československu predstavujú fenomén, s ktorým sa v našej historiografii spájajú predovšetkým negatívne konotácie. V dejinnom vývoji Slovenska sú tragickou epochou z budovateľského obdobia ľudovej demokracie v zakladateľskej etape komunistického režimu na našom území. Predkladaná kniha, ktorej spoluautormi je sedemnášť českých historikov, mapuje históriu Československej republiky (ČSR) v rôznych sférach ľudského života v štyroch kapitolách nasledovaných po úvode publikácie.

Úvod monografie približuje dekádu československých dejín, ktorá po prevzatí moci Komunistickou stranou Československa (KSC) vo „Februárovom víťazstve pracujúceho ľudu“ zo štyridsiatych rokov dvadsiateho storočia sa už celá niesla v duchu výstavby svetlejších zajtrajškov našej vlasti. Na jednej strane sú spomenuté perzekúcie, popravy i železná opona a na druhej strane zase nadšenie aj viera v nový lepší svet. Toto obdobie znamenalo pre ČSR podľa autorov najväčšiu spoločenskú zmenu za posledné storočie. Podkapitola *Krajina hľadajúca cestu 1938 – 1945* opisuje obdobie prvej neslobody na teritóriu ČSR z iného totalitného režimu. Obyvateľstvo negatívne vnímalo stratu území po Mníchovskej dohode i po prvej Viedenskej arbitráži z roku 1938 obdobne ako vypuknutie druhej svetovej vojny o rok neskôr. Okupácia zo strany nacistického Nemecka sa skončila až v máji 1945 a v obnovennej republike došlo k vysídleniu troch miliónov Nemcov a k zavedeniu systému pôsobenia politických strán výhradne v rámci Národného frontu. Už československo-sovietska zmluva z roku 1943 otvorila pritom cestu k výraznému vplyvu Sovietskeho zväzu na ČSR, čoho dôsledkom bolo i nevrátenie oslobodenej Podkarpatskej Rusi Československu, ale jej ponechanie v rámci Sovietskeho zväzu. Ďalšia podkapitola *Krajina na novej ceste 1945 – 1948* približuje epochu tzv. tretej republiky spojenú so znárodnením kľúčových odvetví priemyslu, bánk, poisťovní a veľkých podnikov, ako i s pozemkovou reformou či odmietnutím prijatia Marshallovoho plánu Spojených štátov amerických na obnovu Európy zo strany ČSR v roku 1947. V štáte sa čoraz viac presadzovali exponenti komunistickej strany, ktorá v roku 1946 vyhrala parlamentné voľby a len na Slovensku bola volebne najúspešnejšou Demokratická strana. Podkapitola *Prevrat vo februári 1948* sa venuje priebehu februárových udalostí a prijatiu demisie nekomunistických ministrov prezidentom republiky Edvardom Benešom. Následne predseda vlády Klement Gottwald nahradil rezignujúcich ministrov svojimi nominantmi a svojho zrodu sa dočkala aj úderná päšť komunistickej strany – Ľudové milície.

Kapitola *Politika* je asi najviac popularizovanou oblasťou, ktorú v rámci naratívu päťdesiatych rokov negativisticky vnímame aj v súčasnosti. Úvodná podkapitola *Revolučný čas. Prvé roky* chápe túto dejinnú etapu ako tvorbu rovnostárskej spoločnosti za cenu obrovských zmien i majetkových presunov so snahou režimu premeniť všetky oblasti života spoločnosti aj každého konkrétneho jednotlivca. Cenou pritom boli tiež rozsiahle

perzekúcie i medzinárodná izolácia krajiny. Roky 1948 až 1960 nazvali autori „obdobím revolučnej zmeny“. Podkapitola *Revolučný čas. Cesta k vyhláseniu socializmu* odlišuje najexponovanejšie obdobie komunistickej diktatúry z rokov 1948 až 1953 od epochy po smrti predsedu KSČ a prezidenta republiky Klementa Gottwalda, kedy už pomaly pominulo aj očakávanie vypuknutia novej svetovej vojny. Pôsobenie štátostrany je rozoberané v podkapitole *Komunistická strana Československa*, ktorej členmi boli v uvedenej dobe až dva milióny obyvateľov väčšinou prijatých v rokoch 1945 až 1948. Autori neopomenuli ani vnútorný boj v strane, očistu KSČ a nahradenie K. Gottwalda na jej čele Antonínom Novotným v roku 1953 vo funkcii prvého tajomníka ústredného výboru. V podkapitole *Súdne procesy* je prezentovaná široká plejáda trestných konaní v päťdesiatych rokoch. Súdení boli najskôr triedni nepriatelia, bývalé elity, sedliaci, živnostníci, zástupcovia cirkví a ideoví oponenti z radov bývalých politických súperov napríklad z procesu s Direktóriom československého odboja, t. j. s Miladou Horákovou a spol. Nasledovali trestné kauzy s nepriateľom vo vlastných radoch ako napr. proces s „protištátnym sprisahaneckým centrom Rudolfa Slánskeho“, kde obeťami boli samotní komunistickí funkcionári. Posledná poprava politického väzňa v Československu sa uskutočnila až v roku 1960. S podkapitolou *Armáda* sú spojené údaje o odsúdení päťdesiatich dôstojníkov na trest smrti v monsterprocesoch či o zvýšení tabuľkového počtu príslušníkov ozbrojených síl v mieri z roku 1953 (297 560 vojakov) oproti stavu 231 630 vojakov z roku 1938, teda v rozlohou väčšej prvej republike. Politicky nespoľahliví branci rukovali do pomocných technických práporov určených na ťažkú manuálnu prácu. V roku 1954 došlo k premenovaniu vojska na Československú ľudovú armádu, o rok neskôr ČSR vstúpila do Varšavskej zmluvy, kde jej ozbrojené sily tvorili armádu prvého strategického sledu. Napriek deklarovanej slobode náboženskej viery z podkapitoly *Cirkvi* vyplýva, že na základe zákonov z roku 1949 bol zavedený sľub vernosti republike a došlo i ku kreácii Katolíckej akcie systematizovanej ako vedľajšia štátu poslušná cirkev. Zriadený bol aj Štátny úrad pre cirkevné veci na čele s Alexejom Čepičkom a následne Zdeňkom Fierlingerom. V ČSR došlo k šíreniu ateizmu, Vatikán bol prezentovaný ako spojenec Západu a viacero duchovných skončilo v internácii, vo väzení či dokonca na popravisku. Podľa podkapitoly *Osudy elit* počas ľudovej demokracie boli likvidované predvojnové elity a to najskôr z radov šľachty a neskôr i umelcov, inteligencie a ostatných triednych nepriateľov. Z miestnych elit autori uvádzajú perzekúcie lekárov, advokátov, exstarostov či tzv. kulakov, režim postihoval i príslušníkov druhého odboja bojujúcich počas vojny na Západe či ďalších „bývalých ľudí“. Rezistencia proti totalitnému režimu je obsahom podkapitoly *Tretí odboj*, ten prakticky pozostával väčšinou zo spravodajskej práce, informovania západných štátov či zo sabotáží. Kapitola *Politika* je ukončená prílohami ako fotografiami radov a medailí udelených Klementovi Gottwaldovi, poukážok z tábora nútených prác, ale i vychádzkového saka spolu s jazdeckými nohavicami príslušníka Zboru národnej bezpečnosti.

Kapitola *Spoločnosť* je uvedená podkapitolou *Socialistická transformácia spoločnosti*, v rámci extrémnej mobility nastúpilo 550 000 nových pracovníkov do výroby a zase 250 000 robotníkov bolo presunutých na úradnícke posty. Zámerom sa stalo vytvorenie

beztriednej spoločnosti bez vykorisťovania, štát podporoval i rast zamestnanosti žien. V podkapitole *Socialistická transformácia ekonomiky* sa možno dozvedieť o zvýšení priemyselnej produkcie ČSR v rokoch 1949 až 1953 až o 93%. Štátne socialistické hospodárstvo bolo centrálné plánované so zameraním na ťažký priemysel a s absenciou výroby dostatočného množstva spotrebného tovaru. Od roku 1949 bolo Československo členskou krajinou Rady vzájomnej hospodárskej pomoci s regulovaným obehom tovaru i trhu práce, ako aj makroekonomickým plánovaním. Rozsypalovou reformou z roku 1956 malo dôjsť k decentralizácii rozhodovania na jednotlivé podniky a zavedeniu hmotnej zainteresovanosti pracovníkov na prosperite tovární. V podkapitole *Stredné vrstvy spoločnosti* je spomenuté, že z päťstotisíc predfebruárových pracovníkov súkromného sektora zostalo v ČSR koncom päťdesiatych rokov len tritisíc, aj to väčšinou v dôchodkovom veku. V rámci kampane 77 000 do výroby bolo v roku 1951 zase premiestnených sedemdesiatšesťtisíc úradníkov na manuálne práce. Až reforma miezd z roku 1958 podnietila záujem obyvateľstva o vzdelávanie pri práci. Pálčivým problémom bola i *Kolektivizácia poľnohospodárstva*, ku ktorej došlo napriek sľubu KSČ z roku 1946 o nezáväzanie kolchozov v ČSR. Už v roku 1949 vznikli prvé jednotné roľnícke družstvá (JRD), za odpor proti vstupu do nich boli perzekvovaní najmä dedinskí boháči (kulaci). Koncom päťdesiatych rokov bolo až 90% poľnohospodárskej pôdy obhospodarovaných v rámci JRD či štátnych majetkov (ŠM). Predobrazom socialistickej spoločnosti sa stalo priemyselné robotníctvo, pričom dobová propaganda oslavovala kult manuálnej práce. Štátny socializmus mal podľa autorov monografie podobu osobitnej industriálnej civilizácie. Občanov ČSR negatívne zasiahla menová reforma roku 1953, pri ktorej došlo síce k zrušeniu vojnového prídelového systému, ale táto reforma výrazne redukovala úspory obyvateľstva. Štát takto získal viac než 114 000 000 000 Kčs, ale voči výmene peňazí vypukli rozsiahle nepokoje, najväčšie v Závodoch V. I. Lenina v Plzni. Podľa podkapitoly *Sociálna politika a životná úroveň* sa väčšine obyvateľov poskytovala relatívne vysoká miera sociálnych istôt a vymizla nezamestnanosť. Národné poistenie od roku 1948 priznalo sociálne zabezpečenie a bezplatnú zdravotnú starostlivosť všetkým zamestnancom okrem samostatne zárobkovo činných osôb. Predpoklady pre novú konzumnú spoločnosť vytváral nárast vybavenia domácností, rozšírenie automobilizmu a väčšie možnosti trávenia voľného času. Prílohy kapitoly *Spoločnosť* tvoria vyznamenanie pre najlepšieho traktoristu, zlepšovateľské osvedčenie a dobový občiansky preukaz.

Riadenie kultúry je prvou podkapitolou v poradí tretej kapitoly *Kultúra*, pričom je spojené s menami ministra informácií Václava Kopeckého a ministra kultúry Zdeňka Nejedlého. Budovanie svetlejších zajtrajškov našej vlasti je naznačené v podkapitole *Kultúrny a spoločenský život*, do roku 1951 pritom zanikol spolkový život a nahradili ho masové organizácie ako napr. kultúrne domy Revolučného odborového hnutia. Ideálom života sa stalo kolektívne prežívanie zážitkov a zdieľanie všetkými prostriedkami šíreného optimizmu. Voľný čas znamenal pre pracujúcich i nové možnosti jeho trávenia a to najmä po roku 1956, kedy sa skrátila dĺžka pracovného času. Vznikali nové cestovné kancelárie pre tuzemské zájazdy, aktivity vykonávali i Československý zväz mladých, Pionierska organizácia a Zväz pre spoluprácu s armádou – ZVÄZARM. K tematike podkapitoly

Verejný priestor patrí vytvorenie architektúry socialistického realizmu s typickými politickými heslami, pomenovaním ulíc a podnikov po komunistických vodcoch a stále častejšou uniformitou. Jednotvárnosť bola zvýraznená nadužívaním červenej farby, jednotu predstavovalo i nahradenie súkromných podnikov s reklamami novými komunálnymi službami. Štátom riadená kinematografia je obsahom podkapitoly *Film*, kde sa preferovala propagácia budovateľského úsilia či nových pracovných vzťahov. Preferovaná bola výroba historických filmov podporujúcich ideologickú interpretáciu dejín, časté boli vojnové snímky či obrazy bojov s triednym nepriateľom. Import predstavovali majoritne filmy zo spriatelnených krajín najmä zo Sovietskeho zväzu. Podkapitola *Populárna kultúra* v rámci ľudovej zábavy vymenúva kreáciu parkov kultúry, pôsobenie estrád či vznik podniku Československé cirkusy, varieté a lunaparky, n. p., v roku 1951. Rozsiahle zmeny nastali i v obliekaní obyvateľstva a v jeho novom kultúrnom vyžití, ku ktorému patrilo od roku 1953 aj sledovanie televízie. Posun od funkcionalizmu k socialistickému realizmu tvorí obsah podkapitoly *Architektúra*, monumentálne stavby čerpali námety predovšetkým z historizmu. Koniec stalinizmu v tomto druhu umenia sa viaže na prejav Nikitu S. Chruščova z roku 1954 o zbytočnom „ozdobníctve v architektúre“. Ovládnutie verejnej mienky naznačuje podkapitola *Tlač päťdesiatych rokov*. Už v apríli 1948 bol znárodnený polygrafický priemysel, režim zakázal 570 rôznych opozičných periodík. Oficiálnym cenzorským úradom sa stala v roku 1953 Hlavná správa tlačového dohľadu. V podkapitole *Vysielacie a audiovizuálne médiá päťdesiatych rokov* je k nim zaraďovaný rozhlas po drôte ako vysielanie prenášané pevnými vodičmi. Koncom päťdesiatych rokov bolo v domácnostiach už 500 000 televízorov a z ľudovej zábavy sa stali obľúbenými folklórne festivaly. K fotografiám záveru kapitoly *Kultúra* patrí snímka prúteného kočiarika s drevenými kolieskami, ale i košeľa člena Československého zväzu mládeže.

Záverečná kapitola *Zahraničie* už v prvej podkapitole *Studená vojna* naznačuje epochu, v ktorej boli vzťahy Západu a Východu dlhodobo napäté. Železná opona tak rozdeľovala aj oba vojenské bloky – Varšavskú zmluvu a Organizáciu severoatlantického paktu – NATO/OTAN. Konflikt z rokov 1950 až 1953 tvorí podkapitulu *Kórejská vojna*. Účasť ČSR na Kórejskom polostrove pozostávala od roku 1952 vyslaním chirurgickej mobilnej poľnej nemocnice a od roku 1953 delegovaním zástupcov do Dozornej komisie neutrálnych štátov pre dodržiavanie prímeria. So smrťou J. V. Stalina sa spája podkapitola *Premeny východného bloku*, v roku 1954 nastalo sťahovanie sovietskych poradcov z ČSR. Zásadný význam mali až zmeny po destalinizačnom prejave N. S. Chruščova na dvadsiatom zjazde Komunistickej strany Sovietskeho zväzu o dva roky neskôr. Kríza vo východnom bloku v rokoch 1953 a 1956 je spätá s nepokojmi v Nemeckej demokratickej republike z roku 1953 a protestmi proti menovej reforme z rovnakého roku v ČSR. Tisíciky mŕtvych boli výsledkom maďarského povstania z roku 1956, v tom istom roku došlo aj k revolte v Poľsku. Kľúčovým hráčom východného bloku bol v rozoberanom období Sovietsky zväz, kde sa po smrti J. V. Stalina v roku 1953 stalo heslom „dodržiavanie socialistickej zákonnosti“. Avizovanie vypuknutia tretej svetovej vojny sa nahradilo teóriou o mierovej koexistencii štátov s rôznymi spoločenskými zriadeniami. V podkapitole *Juhoslávia* je uvedené zavrnutie ostrakizovania „krvavého psa“ Tita ostatnými východoeurópskymi

socialistickými krajinami po roku 1955, kedy sa N. S. Chruščov verejne ospravedlnil Juhoslávii za roztržku z roku 1948. Protititovské heslá boli zrušené a namiesto nich narástol záujem o skúsenosti s juhoslovanským modelom „samosprávneho“ socializmu. V podkapitole *Železná opona a emigrácia* je prezentovaný údaj o 25 000 obyvateľoch, ktoré nelegálne odišli z ČSR za „železnú oponu“ v období rokov 1948 až 1951. Pri pokuse ujsť za hranice štátu zahynulo v epoche socializmu až stoštyridsať osôb. Medzi exilové organizácie patrila už od roku 1949 Rada slobodného Československa. V texte sa možno oboznámiť aj s exilovou literatúrou, v zahraničí existovala i Spoločnosť pre vedu a umenie. Kapitola *Zahraničie* je ukončená fotografiou ručne vyšívaného portrétu Mao Ce-tunga a faksimile zmluvy o priateľstve, spolupráci a vzájomnej pomoci podpísanej vo Varšave v roku 1955.

Kolektív autorov prehľadne oboznámil čitateľov s množstvom faktografických údajov z politickej, hospodárskej a kultúrnej oblasti zasadených do výseku dejín Československej republiky päťdesiatych rokov dvadsiateho storočia. Mnohé z nich môžu byť impulzom pre ďalšie podrobnejšie štúdium doby neslobody na našom území, ku ktorému nás i po polstoročnom odstupe od uplynutia tejto epochy zaväzuje dlh na historickom výskume hádam (i podľa autorov monografie) najexponovanejšieho decénia minulého storočia.

Rudolf Manik